

VALTION LIIKETOIMINNAN ORGANISOINNIN IDEOLOGIASTA¹

Pertti Ahonen

Tämä esitys on katsaus maamme valtion liiketoiminnan organisoinnin ideologiaan. Esityksessä täsmennetään aluksi lähestymistapa, jolla käsitystä valtion liiketoiminnan ideologiasta tavoitellaan. Huomio kiinnittyy erityisesti *kielen ja ideologian* suhteisiin.

Tämän jälkeen seuraa kahden konkreettisen tapauksen tarkastelu. Ensimmäisen näistä aiheena on valtion liiketoiminnan organisoinnin ideologinen kehitys. Toisen tapauksen aiheena on valtion liiketoiminnan organisaatiomuotojen ideologia. Esityksen päättää tiivistelmä- ja päätelmäosa.

IDEOLOGIAN KÄSITE

»Ideologian» käsite on yhteiskuntatieteissä ja filosofiassa miltei surmattu häilyvällä käytöllä. Käsitteelle on annettu muun muassa seuraavat kolme merkityssisältöä (Larrain 1979; Reboul 1980):

- se mitä »toiset» (esim. poliittiset vastustajat) ajattelevat
- »väärä» tai »väärästynyt» tietoisuus
- mikä tahansa jäsentynyt yhteiskunnallisia kysymyksiä koskeva ajattelutapa.

Mainitut tavat määritellä ideologian käsite ovat osoittautuneet ongelmalliseksi. Ensimmäinen tapa on johtanut subjektivismiin ja toinen tapa mielipideterroriin »väärän» tietoisuuden kritisoijan tultua itse asiassa väittäneeksi omaansa »oikean» tietoisuuden. Myös ideologian käsitteen alan empiristisesti sävyttynyt venyttäminen on johtanut pulmiin: on menetetty käsitteen erotelukyky.

Tässä esityksessä annetaan ideologian käsitteelle merkityssisältö ottamalla huomioon kielen ja ideologian erottamattomat yhteydet. Merkityssisällön

antamisen pohjana käytetään erottelua sattumanvaraisena ja jäsentymättömänä vuolaana vuona soljuvan ja synnyttyään heti katoavan *puheen* (ransk. *parole*, käännetään usein suomeksi myös »puhenteeksi») ja toisaalta puhetta perustavan varsin pysyvän *kielen järjestelmän* (ransk. *langue*, käännetään usein suomeksi myös »kieleksi») välillä (ks. esim. Ducrot & Todorov 1972, 155–161).

Tässä omaksutusta näkökulmasta ideologia on kielen järjestelmä silloin, kun järjestelmällä on tietyt ominaisuudet ja kun järjestelmää tarkastellaan tietystä näkökulmasta. Kielen järjestelmä on ideologia, kun kielen käytön edellytyksenä on se, ettei kielen järjestelmää tunneta, tai jos järjestelmä tunnetaan, ei silti voida toimia omatun tiedon perusteella, jotta vapauduttaisiin kielen järjestelmän ideologisesta hegemoniasta. Vastaava tutkimuksen ja muun erittelyn näkökulma on paneutua selvittämään, onko kielen järjestelmällä mainittuja ominaisuuksia, jotka tekevät järjestelmästä ideologian. Erittelyssä selvitetään siis, merkitseekö kielen käyttö tiedostumatonta tai vastentahtoista sitoutumista sellaisiin olettamuksiin (sellaisen viestintäkoodien käyttöön), joiden tiedostumatta jääminen kyllin monelle kielen käyttäjälle tai joiden ideologinen hegemonia yli niiden, jotka käyttävät kysymyksessä olevaa kieltä vain vastentahtoisesti, on välttämätön edellytys kielen järjestelmän säilymiselle.

DISKURSSI JA IDEOLOGIA

Luonnosteltu tarkastelutapa edellyttää huomion kiinnittämistä myös puheen ja kielen järjestelmän välimuotoihin. Tämä johtuu siitä, että kielen järjestelmä on transhistoriallinen totaliteetti, jota ei voida sellaisenaan analysoida. Puheen ja kielen järjestelmän välimuotoja voidaan yhtäältä pitää kielen järjestelmän osajärjestelminä, toisaalta puheessa esiintyvinä puhetta jäsentävinä säännönmukaisuuksina. Viimeksimainittuihin kuuluu itse asissa myös koko kielen järjestelmä. Puheen ja kielen järjestelmän välimuotoja, ajassa ja paikassa spesifejä muodostumia, voidaan kutsua *diskursseiksi*.

Maingueneau'n (1976, 11–12) mukaan diskurssin käsitteelle voidaan antaa seuraavia vaihtotehtoisia lingvistisiä merkitysisältöjä:

- kielenkäyttäjän, subjektin, puhe
- lausetta ylemmänasteisempi lingvistinen yksikkö, viesti kokonaisuudessaan
- viestin muodostavien lauseiden keskinäisen kytkeytymisen säännöt
- viesti tarkasteltuna sen tuotantoedellytysten näkökulmasta *eikä* lausetta

ylemmänasteisempänä lingvistisenä yksikkönä

- mikä tahansa lähettäjän ja vastaanottajan välinen viestintäakti
- vastakohtana kielen järjestelmälle kontekstualisaation areena, joka jatkuvasti tuottaa uusia merkityssisältöjä, jotka vähitellen hyytyvät osiksi kielen järjestelmää.

Maingueneau'n (1976, 14) mukaan diskurssin käsitteellä on myös niin sanottuja paralingvistisiä merkityssisältöjä. Muun muassa Maingueneau'n mainitsemat Foucault (ks. esim. 1972 (1968)) sekä Kristeva (ks. esim. 1968) ovat kehittäneet diskurssien analyysia kohden yhteiskunta-analyysia, jossa keskeisenä perusolettamuksena on kielen konstituoivan roolin tunnustaminen yhteiskunnassa tapahtuvassa toiminnassa sekä sosiaalisten järjestelmien muodostumisessa ja uusintamisessa. Foucault'lle (1972 (1968), 55) diskurssi on rakenne, joka organisoii kieltä käyttävien subjektien hajaantumisen roolien ja statusten eri tasoille ja paikoille ja joka yhdistää nämä eri tasot. Foucault (1972 (1968), 117) käyttää myös käsitettä »diskursiivinen käytäntö», jolla hän tarkoittaa aika–paikka-spesifejä sääntöjä, jotka sääntelevät tietyssä sosiaalisessa, taloudellisessa, maantieteellisessä tai lingvistisessä ympäristössä kielen käytön ehdot. Foucault'in (1972 (1968), 48) käyttämä käsite on myös »diskursiivinen muodostuma», joukko suhteita, jotka määrittelevät, minkä »tulee» olla suhteessa mihinkin tietyssä diskursiivisessa käytännössä.

Kristevan (1968) mukaan diskurssi on kaksitasoinen muodostuma, johon kuuluu yhtäältä niin sanottu kommunikatiivinen diskurssi eli viestintä lähettäjän ja vastaanottajan välillä tiettyä viestintäkoodia käyttäen ja toisaalta diskurssin salatut olettamukset, joiden torjunta siitä tietoisuudesta, joka konstituoituu kommunikatiivisen diskurssin pintatasolla, on välttämätön edellytys kommunikatiivisen diskurssin uusintamiselle. Näiden salattujen olettamusten prototyyppi on yksilötasolla piilotajunta ja yhteisö- ja yhteiskuntatasolla ideologia. Kristevan analyysi kehkeytyy kaksitasoisena: yhtäältä tarkasteluun tulevat »fenotekstit», kommunikatiivisen diskurssin välittömät tulokset, jotka ovat metodologisesti primaareja jatkoanalyysien kannalta. Toisaalta tarkastelu kohdistuu rekonstruktiona »genoteksteihin», siihen, minkä hypotetisoidaan olevan tulosta diskurssista, joka ontogeneettisesti primaarina edeltää analysoitavana olevaa kommunikatiivista diskurssia viimeksimainitun diskurssin »annettuina» ottamien merkityssisältöjen syntyprosessina.

Tämän esityksen lähestymistapa on yhtäältä foucault'lainen analysoitaessa maamme valtion liiketoiminnan organisoinnin ideologista kehitystä. Tarkastelu kohdistuu dynaamisesta näkökulmasta siihen, kuinka valtion liiketoimintaa koskevan kielen käyttöä ja valtion liiketoimintaa kielen käyttönä perustavat diskurssi, diskursiivinen käytäntö ja diskursiivinen muodostuma ovat kehkeytyneet. Esityksen näkökulma muistuttaa toisaalta jossakin määrin kristeva-

laista tarkasteltaessa valtion liiketoiminnan organisaatiomuotojen nykyideoologiaa: tarkoituksena on rekonstruoida genoteksti, joka on tuloksena diskursista, joka ontogeneettisesti edeltää yksittäisiä organisaatiomuotoja koskevaa kommunikatiivista diskurssia sekä kommunikatiivista diskurssia, joka koskee sitä, mitä organisaatiomuodot organisoivat.

Tässä omaksutun tarkastelutavan mukaan diskurssien analyysi joutuu väistämättä aloittamaan metodologisesti primaareihin kommunikatiivisiin diskursseihin perehtymisestä. Tällaisia diskursseja ovat käsillä olevan hallinnon tutkimuksen piirissä kontribuutiota tavoittelevan esityksen näkökulmasta esimerkiksi seuraavat:

- yksittäisen poliitikon tai (johtavan) virkamiehen lausuma tai puheensarja (ns. »diskursiivinen rekisteri«)
- yksittäisen organisaation kannanotto (»lausuma«)
- yhden tai useamman organisaation hanke eli projekti ymmärrettynä *ei* omaehtoiseksi »realiteetiksi» vaan kielenkäyttöä organisoivaksi muodostumaksi ja kielenkäyttöprosessiksi tai -episodiksi
- yksittäisen organisaation toimintayksikkö tai osatoiminto tai yksittäinen organisaatio, kaikki ymmärrettyinä em. tavalla
- joukko organisaatioita osatoimintoineen ymmärrettyinä em.tavalla (esim. valtion liiketoiminta)
- laajempi toiminnallinen ja organisatorinen kokonaisuus em. tavalla ymmärrettyinä (esim. hallinto, valtio, julkinen sektori).

Omaksuttu näkemys diskurssin käsitteestä johtaa siis vakiintuneiden käsitteiden tarkasteluun ja vakiintuneiden tutkimuskohteiden analysointiin uudessa valossa, puheen, kielen ja ideologian näkökulmasta. Tästä näkökulmasta liikkeelle lähtevien analyysien yleisperiaatteeksi muodostuu kielen järjestelmän tarkastelu ideologiana sen osajärjestelmille, diskursseille, ja diskurssien tarkastelu ideologioina niiden osajärjestelmiä muodostaville alemmanasteisille diskursseille. Niinpä esimerkiksi projektin ideologiana on sen organisaation diskurssi, jossa projekti toteutetaan, ja organisaation ideologiana on sen toiminnallisen kokonaisuuden (esim. valtion liiketoiminta) tai niiden rakenteellisten kokonaisyhteyksien (esim. hallinto, valtiokoneisto, julkinen sektori) diskurssi, joissa organisaatio toimii.

Näkökulma paneuduttaessa tässä esityksessä erittelemään valtion liiketoiminnan ideologiaa ei ole kriittinen varsinaisen ideologiakriittisyyden merkityksessä. Esityksessä tyydytään maltillisesti »lukemalla» valtion liiketoimintaa koskevia »tekstejä» etsimään puheen alle piiloon jääviä diskursseja ja diskurssien alle piiloon jääviä perustavamman laatuja diskursseja.

Käsillä oleva tutkimuspyrkimys muistuttaa kieliopin tai »semanttisen sanakirjan» (vrt. Lemert 1979) kirjoittajan hankkeita. Kantaa *ei* oteta esimerkiksi

diskurssien tai kielen järjestelmän puheessa piiloon jäämisen aiheuttamiin mahdollisiin haitallisiin vaikutuksiin, vaikka sovellettu tarkastelunäkökulma periaatteessa tarjoaisikin tällaiseen mahdollisuuksia. Kantaa ei liioin oteta siihen, onko suotavaa, että kielen järjestelmää tai diskursseja piilossa pitävät mekanismit jatkavat toimintaansa.

Ennen esityksen substantiivisia jaksoja on tärkeää korostaa, *ettei esityksen luonnetta diskurssien analyysina voida ymmärtää, ellei ymmärretä lähestymistavan ontologisia ja epistemologisia sitoumuksia*. Omaksuttu diskurssianalyytinen tarkastelutapa sanoutuu nimittäin voimakkaasti ja ehdottomasti irti korrespondenssiteoreettisen totuusteorian ajatuksesta, että olisi olemassa tiedosta ja tiedonmuodostuksesta riippumaton yhteiskunnallinen todellisuus, jota tieto voisi muka approksimoida, jopa yhä paremmin ja paremmin. Tarkastelutapa pohjaa käsitykseen yhteiskunnallisen »todellisuuden» erottamattomasta kielellisestä ankuroitumisesta. Tällä perusteella todellisuus muuttuu, kun kieli muuttuu.

Tässä omaksuttu tarkastelutapa sanoutuu kuitenkin irti myös idealismista, johon sen omaksumat näkemykset saattavat näyttää johtavan. Yhteiskuntaa koskevien käsitysten, lukien mukaan diskurssianalyysin tuottamat käsitykset, ainoa testausareena on nimittäin yhteiskunnallinen käytäntö. Edelleen, yhteiskuntaa koskeva tieto on aina hypoteettista ja kriittistä ja väistämättä olosuhteiden muuttamiseen tähtäävää, koska muuten tietoa ei voida testata klassisen koejärjestelyn mahdollisuuksien puuttuessa yhteiskunnassa, avoimessa järjestelmässä. Lisäksi yhteiskunnallinen tieto tulee käyttökeltomaksi ja paikkansapitämättömäksi, jos sen kritiikki materialisoituu tiedon tuella toteutetun yhteiskunnallisen muutoksen myötä; yhteiskuntatiede on samassa asemassa kuin psykoanalyysi, joka kaikin voimin ponnistelee tehdäkseen itsensä tarpeettomaksi. Yhteiskuntaa koskevan tiedon validointikriteeri on omaksutun näkemyksen mukaan ehdottomasti vain aposteriorinen: vasta hypoteettisesti omaksutun tiedon avulla toimimisen jälkeen voidaan tietää, valistuttiinko itse asiassa lainkaan verrattuna siihen, mitä ennen tiedettiin. Traagista kyllä: Minervan pöllö ei vielääkään lennä ennen kuin auringon las-kiessa.

Vaikka diskurssianalyysissa tutkittavana onkin tavallaan »sama» yhteiskunnallinen »todellisuus» kuin positivistisimmassakin, hermeneuttisimmassakin ja marxilaisimmassakin yhteiskunta-analyysissa, *tuotodellisuus» ymmärretään diskurssianalyytisessä näkökulmassa jyrkästi eri tavoin*, subjektittomasti, tieteen privilegit tietoon riisuen ja tiedon ja todellisuuden yhteiskunnallisen ja historiallisen suhteellisuuden tunnustaen. Vaikka diskurssianalyysi voi näyttää tuttujen asioiden tarpeettomasti tuntemattomaksi tekemiseltä, se ei sitä ole, vaan sen vaikutus on parhaimmillaan hyvinkin emansipatorinen.

Jameson (1981, 296–297) tiivistää edellä esitettyjä vastaavat näkemyksensä seuraavaan:

»Strukturalistinen» tai tekstuaalinen vallankumous . . . on muuttanut useita tiedonaloja, politiikan tutkimuksesta antropologiaan ja taloustieteestä juridiseen tutkimukseen . . . Tämä olennaisesti anti-empiristinen »vallankumous» iskee »tekstin» käsitteen külanä perinteisiin tiedonaloihin laajentaen »diskurssin» tai »kirjoittamisen» käsitteen koskemaan kohteita, joita ennen pidettiin realiteetteina tai reaalia maailman objekteina, kuten yhteiskuntamuodostuman eri tasoihin tai instansseihin: poliittiseen valtaan, yhteiskuntaluokkaan, instituutioihin ja tapahtumiin. Oikein käytettynä »tekstin» käsite ei niin kuin semiotiikan »kasvihuonelajikkeissa» redusoi tuollaisia realiteetteja pieniksi ja helposti hallittaviksi yhden tai toisen lajiksi dokumenteiksi, vaan sen sijaan vapauttaa meidät empiirisestä objektista – olkoonpa se instituutio, tapahtuma tai yksittäinen kirjallinen tuote – suuntaamalla uudelleen huomiomme realiteettien konstituutioon ja realiteettien suhteisiin muihin konstituoituneisiin realiteetteihin.»

VALTION LIIKETOIMINNAN ORGANISOINNIN IDEOLOGISESTA KEHITYKSESTÄ

Maamme valtion liiketoiminnan organisoinnilla on takanaan pitkä kehitys ennen nykytilannetta, jossa liiketoimintaa harjoittavat yksiköt puhuttelevat kansalaisia sellaisilla näköjään itsestään selvillä ja ongelmattomilla lausumilla kuin esimerkiksi postineidin lausumalla postimerkin ostajalle: »Markka kolmekymmentä penniä, olkaa hyvä» tai junan seinään niitatun laatan sanomalla: »Huuhdotaan painamalla jalkavipua». Tässä jaksossa tarkastellaan valtion liiketoiminnan kehitystä diskurssianalyttisestä perspektiivistä soveltaen tarkastelussa liiketoiminnan organisointitapojen mukaista perusjaottelua.

Maamme valtion liiketoiminnan diskursiivisen muodostuman voidaan katsoa varsinaisesti kehkeytyneen samaan aikaan kun suuriruhtinaanmaan autonomia alettiin panna käytäntöissä toimeen Haminan valtiopäivien jälkeisen lähes puolen vuosisadan hiljaiselon jälkeen. Postitoimi oli tosin organisoitu postihallituksen alaisuuteen jo vuonna 1811, mutta vasta 1850- ja 1860-luvulla perustettiin kaksi muuta sittemmin suuriksi liikelaitoksiksi muodostunutta yksikköä, metsähallituksen metsät ja valtionrautatiet.

On kiintoisaa havaita, että valtion liiketoiminnan diskursiivisen muodostuman synty ajoittuu myös samaan ajankohtaan kuin feodaalisten diskurssien

korvautuminen markkinataloudellisilla esimerkiksi kaupan vapautumisen ja kotimaisen teollisuuden dynaamisen kehityksen alkuunpääsyn myötä. Tuoloin valtiosta muodostui aluksi infrastruktuureja koskevien diskurssien lausuja liiketoiminnassaan. On myös merkillepantavaa, että valtion liiketoimintaa ryhdyttiin harjoittamaan lähinnä nykyistä liikelaitosmuotoa vastaavassa muodossa. Liiketoiminnan diskursiivinen käytäntö ei siis aluksi sallinut esimerkiksi liiketoiminnan hinta-apellien lausumista tariffien asemasta markkinahintojen muodossa (tämä soveltuu lähinnä postiin ja rautateihin) eikä työnantaja-työntekijäsuhteen diskurssin (esim. käskynalaisuussuhteet) asettumista virka-suhteen termien asemasta yksityisoikeudellisen työsopimussuhteen muottiin (so. virkasuhde sai keskeisen merkityksen alempienkin työntekijöiden palvelussuhteen muotona).

Valtion liiketoiminnan diskursiivinen käytäntö salli liiketoiminnan kommunikatiivisen diskurssin lausumisen ensi kertaa yksityisoikeudellisen osakeyhtiömuodon rajaamin termein vasta vuonna 1918. Tuolloin, poikkeuksellisissa olosuhteissa – vallitsevan poliittisen diskursiivisen käytännön sulkiessa pois merkittävän kansanosan politiikan kielen täysivaltaisten käyttäjien joukosta – osoittautui paradoksaalisesti mahdolliseksi ratkaisevasti muuttaa liiketoiminnan diskursiivista käytäntöä. Tarjanne (1936, 150) kirjoittaa tapahtuneesta muutoksesta seuraavasti:

»Kun valtio ensimmäisenä itsenäisyysvuotenaan, syksyllä 1918 hankki itselleen suurten puunjalostusyhtiöitten Gutzeitin ja Tomatorin osake-enemistöt, niin ei se näillä toimenpiteillään käynyt aloittamaan minkäänlaista maan teollisuuden sosialisimispolitiikkaa, vaan tämän päätöksen teki maan täysin porvarillinen hallitus ja sen vahvisti samoin täysin porvarillinen eduskunta – eduskunta, josta kaikki sosialidemokraattiset jäsenet, kahta lukuun ottamatta, tunnetuista syistä olivat poissa – erikoisesti korostaen, ettei valtion ollut tarkoitus jatkaa myöhemmin osakkeitten ostamista, vaan että juuri kummankin liikeyrityksen huomattavan osakevähemistön jääminen edelleen yksityisten haltuun oli oleva takeena niitten jatkumisesta entiseen tapaan.

Oikeastaan ei näissä huomattavissa osakekaupoissa pidettykään tärkeimpänä yhtiöitten harjoittaman puunjalostusteollisuuden saattamista valtion määräämisvaltaan, vaan päähuomio oli kohdistettuna k.o. ulkomaalaisissa (norjalaisissa) käsissä olevien yhtiöitten omistaman laajan maaomaisuuden isännyyteen, jonka saaminen valtiolle katsottiin tärkeäksi ensi kädessä asutuspoliittisista syistä, samalla kuin täten saatiin laajat metsämaat yleensä kotimaisiin käsiin ja sanottujen yhtiöitten osakkeilla suuressa mitassa harjoitettu epäterve pörssikeinottelu loppumaan.»

Enso-Gutzeitin ja Tomatorin ostaminen valtiolle ei vielä aivan välittömästi merkinnyt yksityisoikeudellisen osakeyhtiömuodon perustaman diskursiivisen käytännön läpimurtoa. Valtion liiketoiminnan diskursiivinen käytäntö muuttui kuitenkin viiveettä autonomian aikaan verrattuna siten, että valtion *teollisen* toiminnan diskurssin lausuminen vallitsevan diskursiivisen käytännön ehdot täyttäen tuli mahdolliseksi. Niinpä vuosina 1920–1924 perustettiin tai hankittiin valtiolle muun muassa Veitsiluodon saha ja tehdas, Imatran voimalaitos, valtion rikkihappo- ja superfosfaattitehtaat, margariinitehdas, patruunatehdas sekä pukutehdas (ks. varsinkin Tarjanne 1936; Puumalainen 1975, 28–36).

Valtion liiketoiminnan diskursiivisen muodostuman myöhemmän kehkeytymisen kannalta tärkeä merkitys oli eräällä »tapahtumatta jäämisellä» 1920-luvun alussa. Hallitus nimittäin antoi vuosien 1923 ja 1924 valtiopäivillä eduskunnalle hallitusmuodon 63 §:n mukaista valtion liiketoimintaa koskevan yleislain säätämistä koskevat esitykset. Eduskunta ei kuitenkaan ehtinyt käsitellä esityksiä (KM 1982:64, 59). Valtion liiketoiminnan organisatorinen moninaisuus ja epäyhtenäisyys vielä nykyhetkelläkin selittyy osittain juuri mainitulla auktoritatiivisen diskursiivista käytäntöä perustavan eduskunnan kannanoton jäämisellä lausumatta.

Kommunikatiivisen diskurssin pintatasolla toteutuneen kiivaan poliittisen taistelun (Puumalainen 1975, 37–52) jälkeen säädettiin vuonna 1931 laki valtioneuvoston oikeudesta luovuttaa eräät valtion teollisuuslaitokset perustettaville osakeyhtiöille (387/31). Laissa säädettiin muun muassa, että perustettavien osakeyhtiöiden osake-enemmistön tulee aina pysyä valtion hallussa. Vuonna 1932 aloittivat toimintansa tällä perusteella Veitsiluoto Oy ja Imatran Voima Oy ja seuraavana vuonna Rikkihappo- ja Superfosfaattitehdas Oy. Viimeksimainittuna vuonna myös tuolloin perustettu Alko aloitti toimintansa valtionyhtiönä.

Vuonna 1931 säädettiin myös toinen valtion liiketoimintaa koskeva laki, laki valtion teollisuuslaitosten hoidon ja käytön yleisistä perusteista (168/31). Tämän lain alaisiksi jäivät valtion teollisuusyrityksistä margariinitehdas ja puolustusministeriön teollisuus- ja liiketoiminta sekä muu liikelaitosten liiketoiminta, ellei siitä ollut voimassa erillisiä omia taloussäännöksiä.

1930-luvun alun jälkeen valtion liiketoiminnan diskursiivinen muodostuma on painottunut yhä enemmän yksityisoikeudelliseen osakeyhtiömuodon suuntaan. Kun tarkasteluun otetaan sekä valtionyhtiöt että liikelaitokset, vuonna 1947 näistä kymmenestä suurimmasta toiseksi, kolmanneksi, neljänneksi ja viidenneksi suurin olivat liikelaitoksia. Vuonna 1981 suurimmat liikelaitokset sijoittuivat vertailussa enää kolmanneksi ja yhdeksänneksi. (Taulukko 1.)

Taulukko 1. Kymmenen suurinta valtionyhtiötä tai valtion liikelaitosta vuosina 1947 ja 1981 (Lähde: Törnqvist 1949; Valtionyhtiöt 1981 (1982), L = liikelaitos).

1947 (valtionyhtiöiden laskutus ja liikelaitosten liikevaihto)	1981 (valtionyhtiöiden liikevaihto ja liikelaitosten käyttötulot)
miljoonaa markkaa	
12 237	Neste 16 630
9 791	Enso-Gutzeit 4 183
3 310	Posti- ja telelaitos L 4 141
2 992	Imatran Voima 3 185
2 733	Valmet 3 240
1 972	Outokumpu 3 110
1 786	Kemira 2 720
1 640	Rautaruukki 2 414
1 026	Valtionrautatiet L 2 325
713	Alko 2 027

Valtion liiketoiminnan diskurssilla on tätä nykyä myös eräänlainen »harmaa» raja- tai vaihettumisalue sen suhteissa täysin yksityisen liiketoiminnan diskurssiin. Vaikka viimeksi kuluneiden vajaan viidentoista vuoden aikana varsinaisten valtionenemmistöisten osakeyhtiöiden ja niiden kolmannen polven tytäryhtiöiden lukumäärä onkin suhteellisesti voimakkaasti lisääntynyt, absoluuttinen lisäys on ollut tätä huomattavasti suurempi valtion alle 50 %:n osakkuusyhtiössä (»joint ventures», Taulukko 2.). Valtion liiketoiminnan diskurssi on siis yhtä suuremmissa määrin kietoutunut yhteen yksityisen liiketoiminnan diskurssien kanssa.

Taulukko 2. Valtionenemmistöiset osakeyhtiöt, niiden kolmannen polven tytäryhtiöt sekä valtion 50 ja alle 50 %:n osakkuusyhtiöt vuosina 1968, 1971, 1975, 1978 ja 1981 (Lähde: Tekijän hallussa oleva julkaisematon aineisto).

	1968	1971	1975	1978	1981
Valtionenemmistöiset osakeyhtiöt	90	105	163	247	319
Kolmannen polven tytäryhtiöt	16	19	34	53	67
Yhteensä	106	124	197	300	386
(Näistä asunto- ja kiinteistöyhtiöitä)	(35)	(51)	(105)	(163)	(200)
Tasan 50 %:n osakkuusyhtiöt	6	18	20	28	34
Alle 50 %:n osakkuusyhtiöt	447	550	885	1039	1070
Kaikki yhteensä	559	692	1102	1367	1490

Enso-Gutzeitin ja Tomatorin ostaminen valtiolle ei vielä aivan välittömästi merkinnyt yksityisoikeudellisen osakeyhtiömuodon perustaman diskursiivisen käytännön läpimurtoa. Valtion liiketoiminnan diskursiivinen käytäntö muuttui kuitenkin viiveettä autonomian aikaan verrattuna siten, että valtion *teollisen* toiminnan diskurssin lausuminen vallitsevan diskursiivisen käytännön ehdot täyttäen tuli mahdolliseksi. Niinpä vuosina 1920–1924 perustettiin tai hankittiin valtiolle muun muassa Veitsiluodon saha ja tehdas, Imatran voimalaitos, valtion rikkihappo- ja superfosfaattitehtaat, margariinitehdas, patruunatehdas sekä pukutehdas (ks. varsinkin Tarjanne 1936; Puumalainen 1975, 28–36).

Valtion liiketoiminnan diskursiivisen muodostuman myöhemmän kehkeytymisen kannalta tärkeä merkitys oli eräällä »tapahtumatta jäämisellä» 1920-luvun alussa. Hallitus nimittäin antoi vuosien 1923 ja 1924 valtiopäivillä eduskunnalle hallitusmuodon 63 §:n mukaista valtion liiketoimintaa koskevan yleislain säätämistä koskevat esitykset. Eduskunta ei kuitenkaan ehtinyt käsitellä esityksiä (KM 1982:64, 59). Valtion liiketoiminnan organisatorinen moninaisuus ja epäyhtenäisyys vielä nykyhetkelläkin selittyy osittain juuri mainitulla auktoritatiivisen diskursiivista käytäntöä perustavan eduskunnan kannanoton jäämisellä lausumatta.

Kommunikatiivisen diskurssin pintatasolla toteutuneen kiivaan poliittisen taistelun (Puumalainen 1975, 37–52) jälkeen säädettiin vuonna 1931 laki valtioneuvoston oikeudesta luovuttaa eräät valtion teollisuuslaitokset perustettaville osakeyhtiöille (387/31). Laissa säädettiin muun muassa, että perustettavien osakeyhtiöiden osake-enemmistön tulee aina pysyä valtion hallussa. Vuonna 1932 aloittivat toimintansa tällä perusteella Veitsiluoto Oy ja Imatran Voima Oy ja seuraavana vuonna Rikkihappo- ja Superfosfaattitehdas Oy. Viimeksimainittuna vuonna myös tuolloin perustettu Alko aloitti toimintansa valtionyhtiönä.

Vuonna 1931 säädettiin myös toinen valtion liiketoimintaa koskeva laki, laki valtion teollisuuslaitosten hoidon ja käytön yleisistä perusteista (168/31). Tämän lain alaisiksi jäivät valtion teollisuusyrityksistä margariinitehdas ja puolustusministeriön teollisuus- ja liiketoiminta sekä muu liikelaitosten liiketoiminta, ellei siitä ollut voimassa erillisiä omia taloussäännöksiä.

1930-luvun alun jälkeen valtion liiketoiminnan diskursiivinen muodostuma on painottunut yhä enemmän yksityisoikeudelliseen osakeyhtiömuodon suuntaan. Kun tarkasteluun otetaan sekä valtionyhtiöt että liikelaitokset, vuonna 1947 näistä kymmenestä suurimmasta toiseksi, kolmanneksi, neljänneksi ja viidenneksi suurin olivat liikelaitoksia. Vuonna 1981 suurimmat liikelaitokset sijoittuivat vertailussa enää kolmanneksi ja yhdeksänneksi. (Taulukko 1.)

Taulukko 1. Kymmenen suurinta valtionyhtiötä tai valtion liikelaitosta vuosina 1947 ja 1981 (Lähde: Törnqvist 1949; Valtionyhtiöt 1981 (1982), L = liikelaitos).

1947 (valtionyhtiöiden laskutus ja liikelaitosten liikevaihto)		1981 (valtionyhtiöiden liikevaihto ja liikelaitosten käyttötulot)	
miljoonaa markkaa			
Alko	12 237	Neste	16 630
Valtionrautatiet L	9 791	Enso-Gutzeit	4 183
Posti- ja lennätinlaitos L	3 310	Posti- ja telelaitos L	4 141
Valmet L (v:een 1951)	2 992	Imatran Voima	3 185
Metsähallituksen metsät L	2 733	Valmet	3 240
Enso-Gutzeit	1 972	Outokumpu	3 110
Neste	1 786	Kemira	2 720
Outokumpu	1 640	Rautaruukki	2 414
Veitsiluoto	1 026	Valtionrautatiet L	2 325
Typpi ja Vihtavuori yht. (nyttemmin osa Kemiraa)	713	Alko	2 027

Valtion liiketoiminnan diskurssilla on tätä nykyä myös eräänlainen »harmaa» raja- tai vaihettumisalue sen suhteissa täysin yksityisen liiketoiminnan diskursseihin. Vaikka viimeksi kuluneiden vajaan viidentoista vuoden aikana varsinaisten valtionenemmistöisten osakeyhtiöiden ja niiden kolmannen polven tytäryhtiöiden lukumäärä onkin suhteellisesti voimakkaasti lisääntynyt, absoluuttinen lisäys on ollut tätä huomattavasti suurempi valtion alle 50 %:n osakkuusyhtiössä (»joint ventures», Taulukko 2.). Valtion liiketoiminnan diskurssi on siis yhtä suuremmassa määrin kietoutunut yhteen yksityisen liiketoiminnan diskurssien kanssa.

Taulukko 2. Valtionenemmistöiset osakeyhtiöt, niiden kolmannen polven tytäryhtiöt sekä valtion 50 ja alle 50 %:n osakkuusyhtiöt vuosina 1968, 1971, 1975, 1978 ja 1981 (Lähde: Tekijän hallussa oleva julkaisematon aineisto).

	1968	1971	1975	1978	1981
Valtionenemmistöiset osakeyhtiöt	90	105	163	247	319
Kolmannen polven tytäryhtiöt	16	19	34	53	67
Yhteensä	106	124	197	300	386
(Näistä asunto- ja kiinteistöyhtiöitä)	(35)	(51)	(105)	(163)	(200)
Tasan 50 %:n osakkuusyhtiöt	6	18	20	28	34
Alle 50 %:n osakkuusyhtiöt	447	550	885	1039	1070
Kaikki yhteensä	559	692	1102	1367	1490

Valtion liiketoiminnan diskurssin luonnehdinta ei vielä ole tyhjentävä, jos se rajoitetaan koskemaan vain valtion liikelaitoksia ja valtionyhtiöitä. Valtio harjoittaa nimittäin liiketoimintaa tai liiketoiminnan luonteista toimintaa myös monissa virastoissaan, joko maksuperustelain (esim. Valtion teknillinen tutkimuskeskus) tai muun perusteen (esim. ilmailuhallitus, merenkulkuhallitus) mukaisia maksuja perien. Kun virastojen toiminnan diskurssia on virastojen suhteissa yhteiskuntaan alettu lisääntyvässä määrin lausua maksujen termein, valtion liiketoiminnan diskurssi ja diskursiivinen muodostuma on vastaavasti laajentunut myös virastojen toimintaa tai toimintoja käsittäväksi.

Esitettyä tiivistää Taulukko 3. Taulukon mukaan valtion liiketoiminnan diskurssin nykyinen painopiste on taloudellisessa mielessä valtionyhtiöiden toiminnassa, vieläpä erittäin voimakkaasti. On kuitenkin huomattavaa, että liikelaitokset ovat yhtiöitä suurempi työllistäjä. Tällä on merkitystä muun muassa valtion liiketoiminnan diskurssin suhteiden kannalta yhteiskunnan poliittisiin ja korporatiivisiin (mm. työmarkkinajärjestelmän ja työllisyyden hoidon termein käytäviin) diskursseihin.

Taulukko 3. Arvioita valtion liiketoiminnan laajuudesta vuonna 1981.

	Liikevaihto tai vastaava mrd.mk	Henkilöstö
Valtionenemmistöiset osakeyhtiöt	45,0 (liikevaihto)	80 000
Liikelaitokset	9,5 (käyttötulot)	92 000
Liiketoimintaa harjoittavat virastot	0,9 (tulot)	9 000

Tehdyn tarkastelun perusteella näyttää siltä, ettei valtion liiketoiminnan organisoinnille ole sen kehityksen myötä muodostunut yhtenäistä ideologiaa. Kysymys on pikemminkin joukosta erityyppisiä »alaideologioita», jotka esiintyvät eri suhteissa liiketoiminnan eri lajeissa.

Valtion liiketoiminta ymmärrettynä diskurssiksi, puheen ja kielen järjestelmän välimuodoksi, näyttäytyy foucault'laisittain jatkuvasti kehkeytyvänä rakenteena, joka organisoii kieltä käyttävien ja kielessä itsensä konstituoivien subjektien hajaantumisen roolien ja statusten eri tasoille ja paikoille ja yhdistää nämä tasot. Diskurssianalyttinen perspektiivi asettaa kyseenalaiseksi käsitykset valtiosta yhtenäisenä liiketoimintansa subjektina ja paljastaa tarkastelijalle valtiosubjektin »epäjatkuvuuden oman itsensä kanssa» ja valtiosubjektin nontransparensin itselleen.

Diskurssianalyttisestä perspektiivistä ei ole mitään ihmettelemistä siinä, ettei »kokonaisvaltainen» yhteiskuntapolitiikka ole ollut mahdollista valtion liiketoiminnassakaan. Tämä yhtenäisyyden puute, epäjatkuvuus, »pulverisaatio», »pluralisaatio», voidaan ymmärtää ajatellen edellä tässä jaksossa toteu-

tettu »syntagmaattinen», aika-akselin mukaan organisoitu, tarkastelu projisoitavan »paradigmaattiseksi» tarkasteluksi. Paradigmaattisen tarkastelun näkökulmasta valtion liiketoiminnan ideologisen kehityksen eri vaiheet ovat sedimentoituneet ja »fossiloituneet» elementeiksi niitä heterogeenisiä muotoja, joihin ideologia on nyttemmin kiteytynyt, esimerkiksi liiketoiminnan organisaatiomuotoja sekä niitä kytkentöjä, joita liiketoiminnalla on muualle yhteiskuntaan. Seuraavassa jaksossa esitettävä valtion liiketoiminnan nykyisiä organisaatiomuotoja koskeva analyysi koskee juuri liiketoiminnan organisaatiomuotoja. Analyysi on ymmärrettävissä valtion liiketoiminnan diskursiivisen muodostuman osittaistarkasteluksi. Kysymys on vain osittaistarkastelusta siksi, ettei analyysi koske laajemmalti liiketoiminnan kytkentöjä yhteiskuntaan.

VALTION LIIKETOIMINNAN ORGANISAATIOMUOTOJEN IDEOLOGIA

Toisena konkreettisena tapauksena tämä esitys käsittelee valtion liiketoiminnan organisaatiomuotojen ideologiaa. Toinen tapaus on yhtäältä ensimmäistä soveltavampi mutta toisaalta abstraktimpi.

Käsillä olevan analyysin kohteena ovat vain seuraavat kolme diskurssia, joista jälkimmäisinä mainittujen katsotaan olevan edellisinä mainittujen osajärjestelmiä:

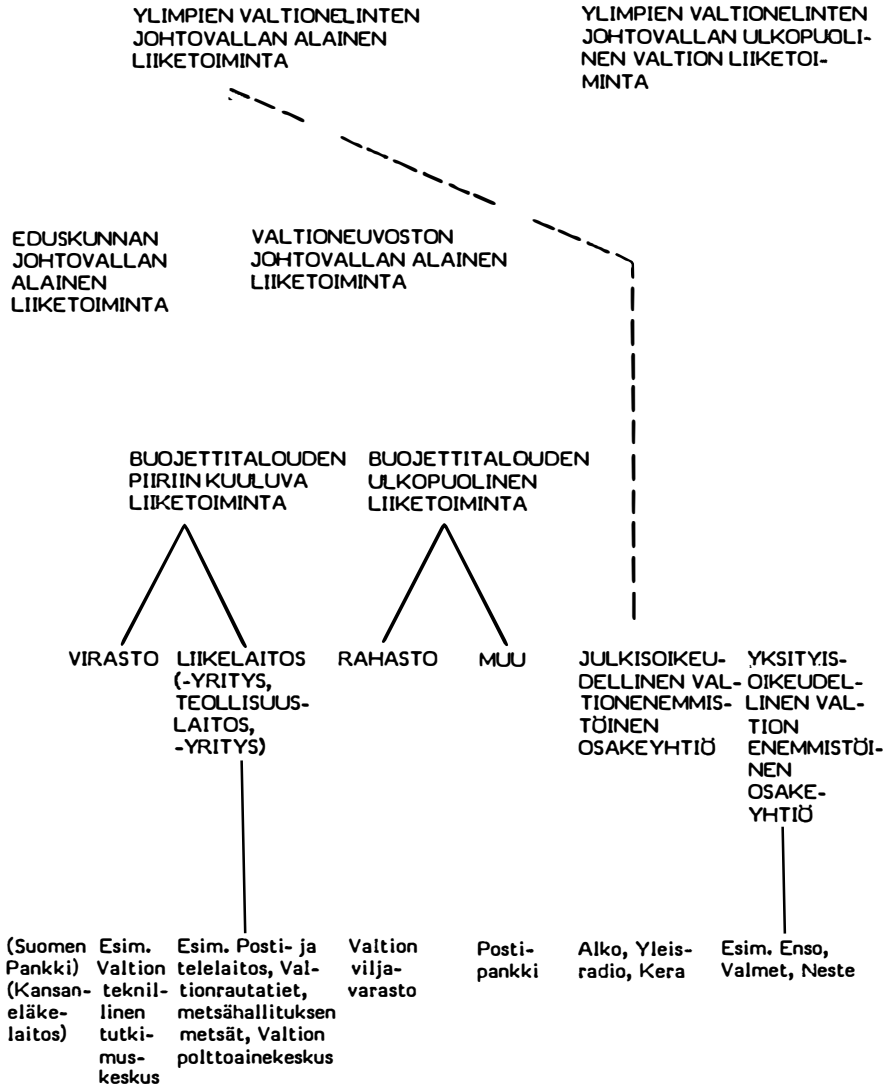
- valtion liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen diskurssi
- valtion liiketoiminnan yksittäisen organisaatiomuodon diskurssi
- yksittäisen tiettyyn organisaatiomuotoon järjestetyn liiketoimintaa harjoittavan yksikön diskurssi.

Valtion liiketoiminnan organisointia koskevan käsillä olevan analyysin tavoitteena on vastata kolmeen kysymykseen:

- Kuinka liiketoiminnan yksittäisten organisaatiomuotojen diskurssi voidaan lausua valtion liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin termein?
- Mitä tietty organisaatiomuoto on lausuttuna kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin termein?
- Mikä on pelivara, jonka kaikkien organisaatiomuotojen diskurssi tarjoaa vielä toistaiseksi esiintymättömien uusien organisaatiomuotojen diskurssien lausumiselle?

Kysymysten perustamat tutkimustehtävät ovat analogioita analyysille, joka toteutetaan seuraavasti (vrt. esim. Lévi-Strauss 1963; Burgelin 1972 (1968); de Bruyne, Herman & Schoutheete 1974, 143–150, 183–190):

- etsitään diskurssin tai puheen analyysin kautta sellaista kattavampaa diskurssia tai kielen järjestelmää, jonka voidaan katsoa puhetta jäsentävän

Kuvio 1. Valtion liiketoiminnan nykyiset organisaatiomuodot (Lähde: KM 1982:64, 154).

(järjestelmä joudutaan hypotetisoimaan, koska se on »transfaktuaalinen», koska se ei ilmene havaittavana puheen pintatasolla)

– pyritään tekemään diskurssi tai puhe ymmärrettäväksi lausumalla se sitä jäsentävän kattavamman diskurssin tai kielen järjestelmän ja viimeksimainitun diskurssin tai kielen järjestelmän säännönmukaisuuksien tai sääntöjen termein

– etsitään kattavamman diskurssin tai kielen järjestelmän tuntemuksen perusteella uusia mutta aikaisemmin käyttämättömäksi jääneitä diskurssin tai puheen mahdollisuuksia.

Luonnosteltu analyysi konkreettisesti, valtion liiketoimintaa koskevassa muodossaan analysoi liiketoiminnan ideologiaa silloin kun se hypotetisoi esiin yksittäisten organisaatiomuotojen diskurssien alta liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen diskurssia. Viimeksi mainittu diskurssi on ensin mainittujen diskurssien ideologia sikäli kuin se jää tiedostumattomaksi ensin mainituissa diskursseissa. Kysymys uusien organisaatiomuotojen diskurssien mahdollisuudesta on ideologian analyysin kannalta sen sijaan suhteellisen mitään-sanomaton.

Maamme valtion liiketoiminnan piirissä voidaan erottaa useita yksittäisten organisaatiomuotojen diskursseja. Käytännössä liiketoimintaa nimittäin harjoitetaan useassa eri organisaatiomuodossa (Kuvio 1.).

Liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin analysointi esiin edellyttää hypoteesien tekemistä kaikille organisaatiomuodoille yhteisistä organisaatiomuodon osatekijöistä. Sille, mitä osatekijöitä ja kuinka monta osatekijää erotetaan, ei ole olemassa ennakkollisia (apriorisia kuten ennustuskyykyyn perustuvia) kriteerejä. Kriteerit ovat sen sijaan jälkikäteisiä (aposteriorisia, retroduktiivisia): osatekijöiden erottelun arvo punnitaan vasta sitten, kun on tiedossa, missä määrin valistuneisuus lisääntyi analyysin lopputuloksena (ks. Eco 1980, 291–293). Tavoitteena on aluksi yksinkertaisesti löytää hypoteettinen osatekijöiden joukko, jonka suhteen yksittäiset organisaatiomuodot ovat mahdollisimman erilaisia.

Eräässä aikaisemmassa analyysissä laadittiin seuraava maamme valtion liiketoiminnan organisaatiomuotojen osatekijöiden jaottelu (Taulukko 4.). Tämä jaottelu on käsillä olevan tarkastelun näkökulmasta kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin hypoteettinen luonnehdinta.

Taulukko 4. Valtion liiketoiminnan organisaatiomuotojen osatekijöiden luokittelu (Lähde: KM 1982:64, 258).

- säännöspohja
- budjetoitintapa
- yleisten rasitteiden (yleisen edun mukaisten liiketaloudellisesti kannattomatto-

mien tehtävien menojen) budjetointi

- suhde suoritemarkkinoihin
- suhde tuotannontekijämarkkinoihin, erityisesti työmarkkinoihin
- suhde pääomamarkkinoihin
- pääomien muodostamismahdollisuus
- tavoitteidenasettelu
- ulkoinen laskentatoimi, erityisesti kirjanpito
- ulkoinen taloudenhoidon tarkastus
- johtoelimet

Esitetty valtion liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin luonnehdinta tekee mahdolliseksi yksittäisten organisaatiomuotojen diskurssien lausumisen sen diskurssin termein, jonka osajärjestelmiä viimeksimainitut ovat (Taulukko 5.).

Alustava testi laaditulle kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin luonnehdinnalle on luonnehdinnan kyky tehdä mahdolliseksi lausua omilla termeillään myös maassamme toistaiseksi esiintymättömien organisaatiomuotojen diskurssija. Se, että anglosaksisen »public corporation» -organisaatiomuodon diskurssi voidaan lausua maamme valtion liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin termein, on viittaus luonnehdinnan käyttökelpoisuuteen ainakin siihen saakka, kunnes erottelukyvyltään tehokkaampi luokittelu laaditaan (Taulukko 6.).

Taulukko 6. »Public corporation» -organisaatiomuodon luonnehdintaa (Lähde: KM 1982:64, 161).

säännöspohja: oma lainsäädäntö

budjetoitintapa: nettobudjetointi

- yleisten rasitteiden budjetointi: suomalaista erillisen menomäärärahan budjetointia vastaavalla tavalla (mutta itse public corporation budjetoinnin ulkopuolella)
- suhde suoritemarkkinoihin: hinnoittelu tariffien tai markkinahintojen mukaan
- suhde tuotannontekijämarkkinoihin, erityisesti työmarkkinoihin: ei budjetin mukaan ja työsopimussuhdetta käyttäen ylimmät johtotasot mukaanlukien
- suhde pääomamarkkinoihin: lainanottomahdollisuus on, mahdollisesti määrättyjen ylärajojen mukaan
- pääomien muodostamismahdollisuus: on, mahdollisesti määrättyjen ylärajojen mukaan
- tavoitteidenasettelu ml. alustus ulkoisiin tavoiteohjauksuhteisiin: lainsäädäntö, KTS, hallitus, ministeriö, omat hallintoelimet
- ulkoinen laskentatoimi, erityisesti kirjanpito: liikekirjanpito
- ulkoinen taloudenhoidon tarkastus: hallituksen tarkastusvirasto, myös erikseen valitut tilin tarkastajat
- johtoelimet: johtaja, johtajista koostuva johtokunta, hallintoneuvosto tai vastaava (jossa varsinkin valtion sektorin asiantuntijoita, myös intressiryhmien edustus mahdollinen)

Taulukko 5. Valtion liiketoiminnan organisaatiomuodot ja niiden osatekijät (Lähde: KM 1982:64, 156–157).

Organisaatiomuoto	Säännöspohja	Budjetoitintapa	Organisaatiomuodon osatekijät					Tavoitteidenasettelu ml. alustus ulkoisiin tavoiteohjauksuhteisiin	Ulkoisen laskenta- ja erityisesti kirjanpito	Ulkoisen talouden hoidon tarkastus	Johtoelimet
			Yleisten rasitteiden merojen budjetointi	Suhde suorite- markkinoihin	Suhde tuotannon- tekijämarkkinoihin, erityisesti työ- markkinoihin	Suhde pääoma- markkinoihin	Pääomien muodostamismahdollisuus				
Virasto	L, A	»Brutto»	Ei erikseen	Esim. Maksuperuste- L:n tai erityislain mukaan	Budjetin mukaan; työ- markkinat: virkasuhde tyypillinen	Ei ole	Puuttuu	L, KTS, VN, ministeriö	Hallinnollinen kirjanpito	VTV lain 967/47 nojalla	Päällikkö ja/tai kollegio, mahdollisesti myös neuvoo- antava valtuuskunta tms.
Liikelaitos (TMA:n os. 14 liikeyritys)	Oma L, A tai 1931 yleislaki (168/31)	»Muod. netto»: käyttöta- lous netto, menot brutto	ei erikseen tai korvaus tuloina tai erill. meno- määrä- raha tai toisen yksikön momentilta (TVM)	Myynti markkina- hinnoin tai tariffien mukaan	Budjetin mukaan; ai- nakin johto yleensä vir- kasuhteinen	Ei ole	Jos on, vain kirjan- pidollinen (uudistus- rahasto)	»	Hallin- nollinen kirjanpi- ja liike- kirjan- pito	» ; eräis- sä tapauk- sissa myös erikseen valitut ti- lintarkas- tajat	Joko päällikkö ja kollegio (esim. PTL, VR, MH:n metsät) tai päällikkö + joh- taja ja johtokunta (esim. Vapo, PLM:n teoll. yritykset) val- tion sektorilla edus- tavista asiantunti- tijoista
Itsenäinen valtio- neuvoston johto- vallan alainen bud- jetin ulkopuoli- laitos (Postipankki)	Oma L, A	»Netto»: käytännös- sä voitto- jen tulou- tus budje- tin kautta	Ei esiin- ny	Noudattaa pankkikäy- täntöä so- veltuvain osin	Yleensä kut- en yksityi- nen yritys, työmarkki- nat: työ- sopimus- suhde	Kuten yks- tityisillä rahalaitok- silla; hoitaa valtion ra- haliikenteen	On	L ja omat hallinto- elimet	Liikekir- janpito	Erikseen valitut ti- lintarkas- tajat	Johtaja (pääjohtaja), pankin johtajista koostuva johtokun- ta (lisätyssä johto- kunnassa muitakin valtion edustajia), valtioneuvoston ni- mittämä hallitus (val- tion, puolueiden, intressiryhmien edustajia)

Taulukko 5. (jatk.)

Organisaatiomuoto	Säännöspohja	Budjetoitintapa	Yleisten rasitteiden menojen budjetointi	Suhde suoritemarkkinoihin	Organisaatiomuodon osatekijät			Tavoitteenasettelu ml. alustus ulkoisiin tavoiteohjauksuhteisiin	Ulkoisen laskenta- ja erityisesti kirjanpito	Ulkoisen talouden hoidon tarkastus	Johtoelimet
					Suhde tuotantokijämarkkinoihin, erityisesti työmarkkinoihin	Suhde pääomamarkkinoihin	Pääomien muodostamismahdollisuus				
Valtioneuvoston johtovallan alainen budjetin ulkopuolinen rahasto (Valtion viljavarasto)	»	»Netto»: siirrot rahastoon ja yleisten rasitteiden menojen korvaaminen budjetissa	Erill. menomääräraha	Myynti markkinahinnoin (paitsi yleisten rasitteiden tapauksissa)	Osto markkinahinnoin, työmarkkinat: työsopimussuhde	Oman L:n mukaista ylärajaa noudattaen lainanottomahdollisuus	Oman L:n mukaisia ylärajajoja noudattaen		Liikekirjanpito, rahastokirjanpito		Johtaja (toimitusjohtaja), johtokunta (valtion, elinkeinoelämän, puolueiden, intressiryhmien edustajia)
Eduskunnan johtovallan alainen budjetin ulkopuolinen laitos (Suomen Pankki ja Kansaneläkelaitos)	»	»Netto»: Suomen Pankki, käytännössä voittoa tuottava budjetin kautta; KE-LA, näkyy budjetissa vain siltä osin kuin rahastot eivät kata menoja	Ei esiinny	Ei vertailukelpoisia (keskuspankki, julkinen sosiaalivakuutuslaitos)	Ei vertailukelpoisia (paitsi työmarkkinat: työsopimussuhde)	Lainanottomahdollisuus (Kansaneläkelaitos on lähinnä lainantantaja)	On	L ja omat hallintoelimet	Liikekirjanpito	»	Johtaja (pääjohtaja), kollegi. (johtokunta, hallitus), valtuusto (pankki- ja valtuusmiehet/ valtuutetut, jotka eduskunta valitsee)

Esitetyllä valtion liiketoiminnan organisomnin ideologian analyysillä on rajoituksensa. Näistä keskeisin on analyysin pysähtyminen kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin hypotetisointiin esiin. Muun muassa tästä johtuu se, ettei analyysi saa ideologiakriittistä luonnetta. Tarkastelua laajentamalla myös ideologiakritiikkiin olisi mahdollisuuksia. Kaikkien organisaatiomuotojen diskurssi voitaisiin helposti nivoa analyysihin, jotka ottaisivat tarkasteluun myös esimerkiksi seuraavat diskurssit:

- liikelaitosten yleisten rasitteiden (yleisen edun ajamisesta aiheutuvien liiketaloudellisesti kannattamattomien tehtävien) yhteiskunnallisen määrätymisen diskurssi
- suoritemarkkinoiden kiristyvän markkinakilpailun ja suoritemarkkinoiden markkinamuotojen ja establismenttien perustamat diskurssit
- tuotannontekijämarkkinoiden, ml. työmarkkinoiden, markkinamuotojen ja establismenttien perustamat diskurssit
- pääoma- ja rahoitusmarkkinoiden markkinamuotojen ja establismenttien perustamat diskurssit
- valtiollisen päätöksenteon virallisten instituutiorekenteiden ja epävirallisten establismenttirakenteiden perustamat diskurssit, ml. virallisen (esim. laskentatoimi) ja epävirallisen tiedonmuodostuksen sekä virallisen (esim. valtionalouden tarkastus) ja epävirallisen valvonnan ja sanktioinnin diskurssit.

Tämä analyysi ei siis etene mainittuihin kritiikin mahdollistaviin suuntiin. Tämä on tietysti puute, mutta puute, joka johtunee pikemminkin jo analyysin aluksi tehdyistä rajauksista kuin lähestymistavan kelvottomuudesta.

Kriittisen erittelyn suuntaan etenevä valtion liiketoiminnan organisaatiomuotojen ideologian analyysi poistaisi nopeasti viimeisetkin harhaluulot yksittäisten ja kollektiivisten päätöksentekijöiden suvereniteetista subjekteina organisoinnin kysymyksissä (vrt. Heiskanen 1983). Päätöksentekijät osoittautuisivat suuremmissa tai pienemmissä määrin ideologioidensa vangeiksi. Ideologiat määrittelevät, mitä kukin päätöksentekijä voi organisoinnin kysymyksissä lausua, siis päättää, käskää, määrätä ja niin edelleen. Yksittäinen päätöksentekijä on organisaationsa vanki, organisaatio on organisaatiomuotonsa vanki ja kukin organisaatiomuoto on organisaatiomuotojen kokonaisuuden muodostamien rajojen vanki. Kriittinen analyysikään ei voi muuta kuin osoittaa kiipeämällä yhä uusien diskurssien »vankiloiden» ulkomuurien yli ja etenemällä hetken aikaa vapaudessa, että aina saavutaan lopulta uusille muureille, jotka ainakin aluksi vaikuttavat ylitsepääsemättömiltä.

TIIVISTELMÄ JA PÄÄTELMÄ

Tämä esitys on määritellyt ideologian puhetta jäsentäväksi kielen järjestelmäksi, josta puhe vaikenee. Laajemmasta näkökulmasta myös kielen järjestelmän ja puheen väliin sijoittuva »keskustelu muodostuma» diskurssi on ideologia suhteessa sen osajärjestelmiä muodostaviin diskursseihin kuten yksittäisiin lausumiin.

Omaksutusta diskurssin käsitteen määrittelystä lähtien esityksessä on analysoitu valtion liiketoiminnan organisoinnin ideologista kehitystä sekä liiketoiminnan organisaatiomuotojen ideologiaa. Koska esityksessä on kiinnitetty keskeinen huomio kielen ja ideologian suhteisiin, esitys on suureksi osaksi muodostunut »hermeneuttisesta» tehtävästä kehitellä kieltä sen lausumiseksi, mistä tavanomaiset valtion liiketoimintaa koskevat käsitykset vaikenevat.

Valtion liiketoiminnan organisoinnin ideologista kehitystä koskeneen analyysin alustavana tuloksena on piirtynyt kuva liiketoiminnan ideologioiden moninaisuudesta, pluraliteetista. Organisoimnin ideologinen kehitys on tästä näkökulmasta ollut »peli» vailla kiinteää keskipistettä ja alkukohtaa. Käytännössä tämä on merkinnyt sitä, että valtion liiketoimintaan on ryhdytty mitä erilaisimmista syistä eikä sitä koskevaa keskitettyä suunnittelua ja ohjelmointia ole juuri harjoitettu. Liiketoiminnan pelillä on silti ollut »sääntönsä», joiden tuntemus on ollut edellytys menestykselle kussakin pelaajan roolissa. Säännöt eivät ole olleet kiinteät, vaan peliä pelattaessa alati muuttuvat. Muutosten syinä eivät kuitenkaan ole olleet pelaajien suvereenisti asettamat tarkoituserät, vaan pikemminkin pelaajien toiminnasta aiheutuneet tarkoitamattomat toissijaiset vaikutukset. Liiketoiminnan organisoinnin ideologinen kehitys on toisin sanoen toteutunut luonnonvoimaisesti. Liiketoiminta on omaksunut nykyiset ideologiansa ja nykyiset muotonsa ikään kuin »mutaatioiden» ja »luonnonvalinnan» kautta.

Valtion liiketoiminnan organisaatiomuotojen ideologiaa koskevan analyysin tuloksena on laadittu hypoteettinen kuvaus siitä valtion liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen diskurssista, joka ideologiana jäsentää yksittäisten organisaatiomuotojen diskursseja. Esitetyn kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin luonnoksen eräänlaisen »testin» tuloksena on havaittu, että diskurssin termein on mahdollista lausua myös esimerkiksi sellainen maassamme ainakin toistaiseksi esiintymätön liiketoiminnan organisaatiomuoto kuin anglosaksinen »public corporation». Tämä merkitsee muun muassa sitä, ettei »public corporation», tai »julkinen yhtiö», niin kuin termi on suomeksi käännetty, merkitse olemassaolevan diskurssin kanssa ristiriitaisen uuden diskurssin aloittamista, kun tarkastelun tasona on valtion liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen diskurssin taso. Tämä asiantila tarjoaa yhtäällä mahdol-

lisuuksia sovelluksiin suuntautuneille diskursseille: »julkinen yhtiö» ei ole »vaaraksi» olemassa oleville olosuhteille. Toisaalta asiantila jättää tilaa kriittisille diskursseille: »julkinen yhtiö» ei tarjoa mahdollisuuksia vapautua valtion liiketoiminnan kaikkien organisaatiomuotojen nykyisen diskurssin ideologias- ta. »Julkinen yhtiö» on nimittäin sittenkin vain näennäisesti se Pyhä Yrjö, joka lyö sekä byrokratian että markkinamentaaliteetin lohikäärmeet.

VIITE

- 1 Artikkelin liittyy eräiltä osin prof. Ilkka Heiskanen ja kirjoittajan tutkimushankkeen (ks. Heiskanen 1983; Ahonen 1983). Tekijä kiittää prof. Juha Vartolaa ja HL Seppo Tiihosta kommentteista artikkelin käsikirjoitukseen.

LÄHTEET

- Ahonen, Pertti: Valtion polttoainekeskus turvesheikkien aikaan. Käsikirjoitus, Helsinki 1983.
- De Bruyne, Paul, Herman, Jacques & Schoutheete, Marc: Dynamique de la recherche en sciences sociales, PUF, Paris 1974.
- Burgelin, Olivier: Structural Analysis in Mass Communication, teoksessa Dennis Mc Quail: Sociology and Mass Communications, Penguin, Harmondsworth 1972 (1968).
- Ducrot, Oswald & Todorov, Tzvetan: Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage, Seuil, Paris 1972.
- Eco, Umberto: The Sign Revisited. Philosophy and Social Criticism 7 (1980): Fall/Winter, s. 262–297.
- Foucault, Michel: The Archaeology of Knowledge, Harper, New York 1972 (1968).
- Heiskanen, Ilkka: Valtionyhtiöitten politiikasta ja hallinnosta. Käsikirjoitus, Helsinki 1983.
- Jameson, Fredric: The Political Unconscious, Cornell University Press, Ithaca, N.Y. 1981.
- KM 1982:64. Valtion liikelaitostyöryhmän mietintö. Ilmestyy v. 1983, julkistettu työryhmämuistiona 1982: VM 42, Helsinki 1982.
- Kristeva, Julia: Sémiotiké, Recherches pour une sémanalyse, Essais, Seuil, Paris 1968.
- Larrain, Jorge: On the Concept of Ideology, Hutchinson, London 1979.
- Lemert, Charles E.: Language, Structure, and Measurement: Structuralist Semiotics and Sociology. American Journal of Sociology 84 (1968): June, s. 135–148.
- Lévi-Strauss, Claude: The Structural Study of Myth, teoksessa Structural Anthropology, Basic Books, New York 1963.
- Mangueneau, Dominique: Initiation aux méthodes de l'analyse du discours, Hachette, Paris 1976.
- Puumalainen, Asko: Valtion teollinen yritystoiminta tuotantorakenteen täydentäjänä. Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin laitoksen tutkimuksia, Sarja C, DETA 23, 1975, Helsinki 1975.
- Reboul, Olivier: Langage et idéologie, PUF, Paris 1980.

Tarjanne, Attila: Valtion teollisuustoiminta. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 32 (1936): II, s. 149–180.

Törnqvist, Erik: Om formen för statlig affärsdrift. Ekonomiska samfundets tidskrift 2 (1949), s. 86–100.

Valtionyhtiöt 1981, Helsinki 1982.